

ДАНА КУРИЛЕНКО
г. Киев

SCIENCE FICTION: ИДИОСТИЛЬ ИРРЕАЛЬНОГО В ПЛОСКОСТИ РЕАЛЬНОГО

В статье представлен феномен фэнтезийной литературы как фатум повседневного бытия сквозь призму ирреальных явлений в контексте бинарной оппозиции «прошлое – настоящее». Исследована генеалогия жанра фэнтези в контексте иррациональных явлений в магическо-фантастичной прозе. Посредством идеологии текста, где доминирует дихотомия фантастического, регламентируется антипод реальности, эстетичная очарованность магическим, причудливым. Динамика окружающего коррелирует с фатумом, чудом и выдумкой. Эстетичная очарованность магическим достигает апогея, где роль логоса исполняет магия. Проанализированы поджанры science fiction в современном литературном контексте и реализация жанра в украинской литературе на перекрестке темпоральных нарративов.

Ключевые слова: фэнтези, science fiction, полифония, текстовое полотно, идиостиль ирреального.

Стаття надійшла до редколегії 01.11.2016

УДК 82-32=161.2

МАРІЯ ЛАВРУСЕНКО
м. Кропивницький
mlavrusenko@ukr.net

ФІЛОСОФІЯ ЧИНУ В НОВЕЛІ ЛЕОНІДА МОСЕНДЗА «ЛЮДИНА ПОКІРНА»

У запропонованій статті увагу акцентовано на актуальності вивчення прози представника «празької школи» Леоніда Мосендза. Зауважено, що ідейні смисли збірки автора «Людина покірна» суголосні з ідеями націоналізму Дмитра Донцова. Досліджено особливості композиції новели «Людина покірна». Прокоментовано функції обрамлення твору, в якому змальовані риси людини чину. Проаналізовано художні особливості образу головного героя новели Калера. Наголошено на ролі портретних характеристик у розкритті характеру персонажа. Вказано, що головний герой – людина чину, тип сильної, відповідальної особистості, якої бракує в українському суспільстві.

Ключові слова: «празька школа», Леонід Мосендз, новела, композиція, сильний герой, філософія чину.

Література української діаспори перебуває в активному осмисленні сучасного і зарубіжного літературознавства. Нині маємо багато праць, присвячених митцям, доробок яких розглядається в контексті феномену, названого В. Державиним «празькою школою». Щодо «пражан» в учнів, та й у студентів вишів, виробився штамп, що це – поети. Не заперечуємо, що письменники, котрі емігрували в пореволюційну добу (20-ті роки ХХ ст.) в Європу, найкраще показали себе саме в ліричному і ліро-епічному жанрі, адже він дав змогу їм швидко й активно висловити свою реакцію на поразку української державності, окреслити шлях руху національно орієнтова-

них людей до своєї мети – побудови суверенної країни. Проте автори зреалізували себе не тільки на рівні поетичних текстів. Представники «празької школи» залишили вітчизняному письменству чудові прозові твори, есе з культурології, літературознавчі розвідки, написані в контексті тих національних гасел, що супроводжували побудову української самостійної держави початку ХХ ст. Цей шар творів мляво популяризується в нашому культурному просторі. Про нього, безперечно, знають фахівці-філологи, адже захищаються дисертації, виходять монографії, посібники, укладаються словники. Наразі, на нашу думку, постала нагальна потреба внести зміни і

до шкільної програми, познайомити учнівську молодь з епічними текстами, написаними «пражанами».

У ряду перших має бути Леонід Мосендз і його збірка новел «Людина покірна», що вийшла друком у Львові 1937 р., перевидана у Вінніпезі 1951 р., у Києві – 2011 р. Аргументи на користь такого вибору вбачаємо в тому, що через прозові шедеври автора чітко проглядається ідея дієвого національного героя. Його образ логічно вписується в концепцію «філософії чину», артикульованого одним із речників української національної ідеї – Д. Донцовим, з яким співпрацювали «пражани», друкуючи свої твори в «Літературно-науковому віснику» (згодом – «Віснику»), редагованому автором.

Згідно з філософськими переконаннями Д. Донцова, в Україні має бути сформована людина нового типу, дієва, активна, національно свідомо особистість. Вона здатна ставити добробут свого народу вище за особистий, вона – наступний, логічний етап у побудові архетипу борця, підвалини якого вироблені у княжі, козацькі, гайдамацькі часи. У своїй праці «Націоналізм» публіцист окреслив світоглядну й ідейну програму чинного націоналізму. Для нього людина такого складу характеру понад усе ставить свободу, здатна на боротьбу, романтична натура з фанатичною відданістю ідеалам, особистість із масштабним мисленням, котра бачить перспективу незалежності своєї держави в контексті інших країн. Д. Донцов позбавлений ілюзії того, що цими якостями можуть бути наділені всі представники української спільноти. Для нього це окрема група, каста людей, лицарі, що можуть повести за собою націю [2].

Збірка Л. Мосендза «Людина покірна» була об'єктом аналізу розвідок Ю. Мариненка [3], І. Набитовича [5], Л. Нигрицького [6], В. Просалової [7], І. Руснак [8], Л. Скорини [9] та ін. Дослідження вчених актуалізують увагу на специфіці композиції збірки, вказують на нагальності і позачасовості проблем, порушених як у ній, так і в однойменній новелі автора.

Аналіз філологічних студій, присвячених творчому доробку Л. Мосендза і його збірці «Людина покірна», зокрема, засвідчив потребу детально прокоментувати засоби творен-

ня образу головного героя новели «Людина покірна», з'ясувати, чи відповідає його життя позиція філософії чину (за Д. Донцовим), принципами якої керувалися українські митці-вигнанці початку ХХ століття. Головною метою нашої розвідки є дослідження поетики художнього змалювання героя-лицаря в новелі Л. Мосендза «Людина покірна». Завдання ж цієї статті – систематизувавши літературознавчі висновки щодо новели Л. Мосендза «Людина покірна», простежити особливості поетики творення образів її персонажів, довести, що в образі головного героя твору Калера втілено ідеал людини, якої бракує українському суспільству.

«Одна з головних ідей збірки – у тому, що національна гідність є невід'ємною складовою гідності людини, і є навіть важливішою та вищою за ціну життя. Та цю гідність може мати лише той, хто не втратив відчуття кровного зв'язку з рідною землею» [5, 112], – підкреслює І. Набитович. Перший твір збірки Л. Мосендза «Людина покірна» («Номо Леніс») – однойменна новела. Вона визначає ставлення автора до тих життєвих пріоритетів, які обирає українська спільнота на шляху до самоствердження: пасивне очікування й активна дія.

Композиційно твір має обрамлення. Я. Гординський бачить схожість форми твору з італійською літературою доби Ренесансу, з «Декамероном» Дж. Боккаччо, у творі якого є «рамка» – діалог оповідачів, де в основі – повчальна історія [1]. У новелі Л. Мосендза це розмова чоловіків про людину, що зуміла дотриматися своїх життєвих переконань у складний хаотичний час революційних подій початку ХХ століття. Але про неї скажемо пізніше. Перше знайомство читача – не з гордим героєм Калером, що вчинком довів право називатися Людиною, а з оповідачем і його компанією, бездієвими людьми, які діляться спогадами про недавнє минуле України, свідками й учасниками якого вони були. Відразу вражає той факт, що герої є членами «заїзду» «У кавалерів», який оповідач Давид дозволив собі назвати «Підтоптаних парубків» (тут і далі підкреслення наше. – М. Л.). Тобто це немолоді й байдужі чоловіки (не виявляють жодної реакції на те, що їх називають

«підтоптаними»), які за розвагу мають спілкування в шинку. Їхнє бажання – почути дійсну історію про звитяжні вчинки людини, щоб вибудувати для себе ідеал поведінки. Вчинкам героїв, до речі, автор не дає оцінки. Вона – за лаштунками, у підтексті. До цього читач має прийти сам, усвідомити, що забава дорослих чоловіків подібна до дитячих прагнень почути казку про героїв, котрі своїми діями допомогли добру перебороти зло. Зауважимо, що до таких висновків, імовірно, реципієнт прийде пізніше, прочитавши твір до кінця.

Авторська характеристика членів клубу замикається тільки на одній деталі вдачі керівника клубу Давида – вмінні майстерно виголошувати парадокси. Ця деталь зіграє свою роль у двох планах. По-перше, теза героя «культурна людина – людина покірна» – це майстерний сюжетний хід, початок пошуку аргументів на її підтвердження (що, врешті, закінчатся її спростуванням), по-друге, Давид у такий спосіб (а це – письменницька ідея) спробує виховати у своїх товаришів активну життєву позицію. Оповідач своїми діями ще не до кінця вписується в контекст «людини чину», хоча має організаторські здібності (беззмінний керівник клубу), був учасником революційних подій в Україні 20-х років. Герой сам визнає власну бездіяльність, нейтралітет («Моя напівспролетарізована зовнішність дуже спряла тому, що я міг вільно обертатися серед натовпу, не звертаючи нічиєї уваги» [4, 18]), страх і неспроможність бути людиною-лицарем («Мій мозок закам'янів. Пригнічуюча свідомість безпорадності й сором безсилля (в момент розправи над Калером (уточнення наше. – М. Л.)) притиснули тімя...» [4, 20]). Щоправда, він бачиться Л. Мосендзом як своєрідний «культурний референт», котрий своїми історіями (а цей образ зустрічається і в інших новелах збірки) намагається розбудити інертних українців. «Філософствування розповідача, – на думку І. Руснак, – виконують функцію зачіпки для спогаду, однак сама ситуація розказування має особливе значення для розуміння сенсу не тільки твору, а й усієї збірки» [8, 120].

Роздуми Давида над історією європейських народів, утягнутих у Першу світову війну, завершуються висновком: «Отже, вся та

велика воєнна епопея й усі наступні революції з їхнім терором тому лише й ударили так міцно по культурі, що основою їхньою є покора: жертви звикли до законности, до порядку, до системи. Мовчки й у чергу ставали чи то під кулю чекіста, чи то під кулемет» [4, 13]. Герой переконаний, що найбільша небезпека для суспільства – це покірна людина. Автор порівнює її зі свійською твариною вівцею, котра перед смертю, на відміну від дикого звіра, смиренно подає різникові шию. «Культуру, що дає себе так легко нищити, що виховує таких вівце-людей, і культурою не рахував би!» [4, 13], – стверджує Давид. Ця фраза, на перший погляд, вичерпно демонструє позицію персонажа і сюжетну крапку можна ставити, проте авторові замало гасел, виголошених героєм, треба переконливих доказів того, який ідеал має плекати в собі людина, щоб уникнути оцінки «вівце-людина». Для розв'язання цього ідейного завдання Л. Мосендз уводить у розповідь історію про «культурну людину, яка загинула не по-культурному» [4, 13] – інженера зі станції Крас – Калера.

Герой наділений тими якостями, що властиві людині, котра може повести за собою інших і сама віддати себе заради ідеї. Довіру до персонажа створюють штрихи-деталі його портрета: «Уже його зовнішність, здається, давала йому право на відповідальну посаду. Могутня постать шахтаря, пронизливий зір, ковані риси обличчя, глибокий голос... До того ще не абиякий інтелектуальний розвиток» [4, 14]. Набір характеристик суголосний принципам життя Калера, його професії. Робота залізничної станції Крас (Чехія) була організована так, що жодна стороння сила не могла порушити роками виробленого порядку. Своїй справі інженер віддався вповні. Його захоплювало те, «що праці ще збільшиться, що вона ускладнюється, і відчувати, що вистачить сили ще на більший темп її, вистачить сили тримати її в руках і керувати нею» [4, 16].

Отже, Калера Л. Мосендз змальовує як сильну особистість, дієвого керівника, готового віддати всі свої сили улюбленій справі. Водночас це людина, готова до боротьби, «але не до покори й уступливості» [4, 16].

Коли звір безкультур'я й хаосу перших десятиліть ХХ століття нищив порядок у країні, інженер «схуд і змарнів, але міцно тримав у руках переляканий залізничний персонал і героїськими зусиллями стримував хвилю, що заплавляла його володіння» [4, 16]. Організованість – та риса характеру Калера, що найбільше дратувала розбурхану юрбу. Це та риса, якої бракувало українському суспільству доби революції, і вона (прочитуємо на підтекстовому рівні авторську позицію) зруйнувала українську державність у 20-х рр. ХХ ст.

Те, як мала б повести себе національна спільнота в добу політичного хаосу, автор пояснює через модель стосунків Калера з мітингувальниками. На думку Ю. Мариненка, інженер у творі змальований як «аристократ духу, антипод безсиллю, властивий масам покорі» [3, 211]. У момент нестабільності герой не уподібнився безідейній юрбі, він чітко виконував свої професійні обов'язки, не зважав на безглузді накази, що могли б потягти за собою деструкцію і смерть. Його позиція була мудрою і несхитною, тому, як пише Л. Мосендз, за спиною Калера ховався «убогий, переляканий залізничний ревком» [4, 17].

Калер умів не тільки керувати підлеглими на залізничній станції, але й готовий був брати на себе відповідальність у безвихідній ситуації. «У саму повинь мітингових погроз з'являвся Калер... Уже сама його могутня постать та глибокий переконливий тон голосу викликали в тільки що злісно агресивній юрбі заспокоєні оклики «правильно, правильно» [4, 17].

Проте у вирі революційних змагань героєві не вдалося уникнути смерті. Коли з розумом змагається людське невігластво, перемоги не варто очікувати. Він, культурна організована людина, яка вміє переконувати аудиторію, не зумів здолати анархічних викриків того, хто на чужій землі хоче бути господарем. «Якийсь здоровий, як дуб, сибіряка з рештками колишніх відзнак на наплічниках, стояв на артилерійській скрині й кидав у натовп усю залізу неохайність і безглузду скаженість мітингових доказів» [4, 18], – зауважує автор. Деталі характеристики сибіряки контрастні до портретних прикмет Калера. Останній «був у залізничному плащі з відзна-

кою на кашкеті, чисто виголений, увесь уосібнення волі й дисципліни, так зненавиджених розбещеним гуртом» [4, 19]. Опозиції «сила – розум», «хаос – порядок», на яких робить акцент автор в оцінці героїв новели, демонструє дві стихії: як людської сутності загалом, так і тих перипетій, що мали місце в Європі 20-х років ХХ століття.

Оцінюючи збірку Л. Мосендза «Людина покірна», Л. Нигрицький зазначає: «Шляхетністю свого вислову, опануванням форми, належить він до найбільш здержаних і тонких представників сучасного українського письменства» [6]. З цим висновком критика варто погодитися. Наприклад, через слова Давида письменник влучно характеризує психологічну атмосферу громадянської війни: «Ви ж пам'ятаєте подібні мітингові промови. У ній було все: триста років висмокування крові... утиски... катюлок... робітники... революція... Взагалі заклики й гасла роздратованої примітивної людини, що не знає і не може підшукати слів і виразів для вислову своєї розбурханої підсвідомої жадоби. Тому вона накопичує злість на наївність, безглуздий патос на нудьгу, безсоромність на родинну ніжність...» [4, 18]. Л. Мосендз робить наголос на тому, що пересічний учасник революції часто діяв спонтанно, на рівні стадного інстинкту, не розумів, хто його істинний ворог. Стомленими війною людьми керувало бажання повернутися додому, а на заваді цьому стояла «многоголова безлика буржуазія», «дідьківська почвара-контрреволюція» [4, 18]. У вирі бажання помсти своєму ворогові юрба виводить на ешафот і Калера. Митець протиставляє героя натовпові, він обраний, лицар, готовий до боротьби з приземленою хіттю бездумної людини. Його кривдники змальовані оксюморонно. Це дикуни. На такий висновок наштовхує характеристика чоловіка, котрий готував для інженера зашморг: «На скриньку кількадесят хижих рук висадили враз Калера, над ним задряпалась по стовпу людська ошинелена малпа з мотузком у зубах» [4, 19].

Кульмінацією твору є страта інженера розгніваним натовпом російських військ, що повертаються додому. У передсмертний час герой не падає духом, поводить себе гідно:

«Але Калер стояв на ешафоті нерухомо й рівно та дивився гордовито кудись далеко понад головами юрби. Тільки обличчя побіліло та очі стали більшими. З підборіддя стівав на розшарпану, розхристану шинелю струмочок крови» [4, 20]. Психологічний стан персонажа, на який робить акцент автор, цілком відповідає поведінці культурної цивілізованої людини («вівце-людини»), про яку говорить Давид на початку новели, – без спротиву йти на смерть. Однак в останні хвилини життя герой повів себе як людина «чину», яка за свою позицію стоятиме до кінця: «Калерове обличчя враз ожило й ціле мов би метнуло грім і блискавку. Миттєвим рухом його права нога піднеслася й зі страшною силою вдарила вперед, в обличчя сибіряка...» [4, 20].

Кульмінаційна вершина в новелі – смерть Калера. Вона символічна й уособлює смерть української державності (хоча події відбуваються в Чехії), яку не втримав національний уряд, оскільки не мав стрижня культурної організованості.

Головний герой новели Л. Мосендза «Людина покірна» Калер змальований як сильна особистість, для якої пріоритетами є відповідальність і честь. Філософія життя цієї людини суголосна з тими моральними імперативами, які бачить в ідеалі українця речник національної ідеї Д. Донцов. Тип людини слова і діла, на якого повинна рівнятися спі-

льнота, котра будує свою державу, презентований і в інших творах митця-емігранта, що й визначає актуальність подальших досліджень збірки «Людина покірна».

Список використаних джерел

1. Гординський Я. Рапсоди про Україну / Ярослав Гординський / Назустріч. — 1938. — Ч. 1. — С. 1—2.
2. Донцов Д. Націоналізм [Електронний ресурс] / Дмитро Донцов. — Режим доступу : <http://darsvoboda.org/wp-content/uploads/2013/04/Dmytro-Doncov.-Nacionalizm.pdf>.
3. Мариненко Ю. Проза Леоніда Мосендза в контексті доби / Юрій Мариненко / ХХ століття: від модерності до традицій : зб. наук. пр. / ред. кол. : І. Руснак та ін. — Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2010. — Вип. 1 : Естетика і поетика творчості Леоніда Мосендза. — С. 207—215.
4. Мосендз Л. Людина покірна : (Номо Леніс). Оповіді / Леонід Мосендз. — Вінніпег, 1951. — 143 с.
5. Набитович І. Леонід Мосендз — лицар святого Грааля : Творчість письменника в контексті європейської літератури / Ігор Набитович ; вступ. ст. М. Шалата. — Дрогобич : Відродження, 2001. — 222 с.
6. Нигрицький Л. [Лужницький Григор]. Леонід Мосендз / Леонід Нигрицький // Новий Час. — 1937. — 2 травня — № 96. — С. 17—18.
7. Просалова В. А. Оповідання Л. Мосендза та їх інтертекстуальне тло / В. А. Просалова // Вісник Луганського національного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка, 2004. — Вип. 3 (71). — С. 83—91.
8. Руснак І. Художній світ новел Леоніда Мосендза / Ірина Руснак // ХХ століття: від модерності до традицій : зб. наук. пр. / ред. кол. : І. Руснак та ін. — Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2010. — Вип. 1 : Естетика і поетика творчості Леоніда Мосендза. — С. 116—131.
9. Скорина Л. Література та літературознавство української діаспори. Курс лекцій / Людмила Скорина. — Вид. 2-е, доп. — Черкаси: Брама-Україна. — 2005. — 384 с.

MARIYA LAVRUSENKO
Kropivnitskiy

PHILOSOPHY RANK IN THE STORY BY LEONID MOSENDZ «MAN HUMBLY»

In proposed article paid focus to the study of prose representative of the «Prague School» Leonid Mosendz. Noted that ideological meanings books «Man Humble» sounded in unison with the ideas of nationalism Dmitry Dontsov. Investigated features of compositions story «Man Humble». Commented functions framing novel, in which portray the features the person of rank. Explored artistic features of the depiction protagonist of short story Caler. Emphasized the role of portrait characteristics in revealing the nature of the character. Indicated that the main character – man humbly, the type of strong, responsible person, which is lacking in society of Ukraine.

Key words: «Prague School», Leonid Mosendz, story, composition, strong character, philosophy rank.

МАРИЯ ЛАВРУСЕНКО
г. Кропивницький

ФИЛОСОФИЯ ЧИНА В НОВЕЛЛЕ ЛЕОНИДА МОСЕНДЗА «ЧЕЛОВЕК ПОКОРНЫЙ»

В предлагаемой статье акцентирована актуальность изучения прозы представителя «пражской школы» Леонида Мосендза. Замечено, что идейные смыслы сборника «Человек покорный» созвучны с

идеями націоналізма Дмитрия Донцова. Исследованы особенности композиции новеллы «Человек покорный». Прокомментированы функции обрамления произведения, в котором изображены черты человека чина. Проанализированы художественные особенности изображения образа главного героя новеллы Калера. Отмечена роль портретных характеристик в раскрытии характера персонажа. Указано, что главный герой – человек чина, тип сильной, ответственной личности, которой не хватает в украинском обществе.

Ключевые слова: «пражская школа», Леонид Мосендз, новелла, композиция, сильный герой, философия чина.

Стаття надійшла до редколегії 07.10.2016

УДК 821.161.2-31.09«20»

НАТАЛІЯ ЛАПУШКІНА

м. Слов'янськ

lapushkina81@mail.ru

СТАНОВЛЕННЯ СИЛЬНОЇ ЖІНКИ В СОЦІАЛІСТИЧНИХ РЕАЛІЯХ (ЗА РОМАНОМ О. СЛОНЬОВСЬКОЇ «ДІВЧИНКА НА КУЛІ»)

Статтю присвячено аналізу становлення особистості жінки у соціалістичному суспільстві на прикладі образу Ольги з роману О. Слоньовської «Дівчинка на кулі». Розглянуто особливості формування рис сильної особистості, психологічні причини спротиву системі диктатури на рівні сім'ї, соціуму, держави. Під час аналізу враховано такі фактори: особливості епохи, гендерні стереотипи 60–70-х років, психологічні особливості формування дитини на певних етапах розвитку, спадковість, ірреальне в житті людини.

Ключові слова: образ, гендерний стереотип, характер, соціум.

Художня література як велике «дзеркало» відбиває і зміну традиційних жіночих ролей, і феміністичні дискусії в сучасному суспільстві. Водночас література сама є засобом філософствування про жінку в сучасному світі [6, 4], – пише у своїй монографії С. Філоненко. З активним входженням в літературу «жіночої прози» читач може спостерігати не лише чоловічий (традиційний) погляд на становлення жінки в суспільстві, а й порівняти його з уявленням жінки про саму себе, своє призначення та місце у світі. Особливо цікаво простежити такі зміни в жіночому дискурсі у творі з елементами автобіографізму, де особистість показана на тлі епохи.

Важливими для аналізу жіночої прози та безпосередньо образу жінки в ній є дослідження С. Павличко, Т. Гундорової, Н. Зборовської, В. Агеевої, Т. Ткаченко, А. Чекалиної, О. Пастушенко та ін. Проте такі питання, як образ сильної жінки та передумови її становлення у несприятливих для цього умовах, на нашу думку, залишаються не досить

дослідженими. Щодо питання осмислення своєрідності втілення особистості жінки в образ героїні та загалом виведення нового типу героїні жіночої прози цікавою є праця С. Філоненко «Концепція особистості жінки в українській жіночій прозі 90-х років ХХ століття» (2006). Деякі аспекти цієї праці актуальні і для жіночої прози початку ХХІ століття. Роман О. Слоньовської підлягав аналізу у статтях та рецензіях Н. Андрійчука, Л. Овдійчук, В. Бодак, А. Гурдуза, Т. Качак та інших. Проте переважно розвідки носили загальний характер. Проблемі з'ясування особливостей формування головної героїні як сильної особистості в реаліях доби уваги не приділялося.

У запропонованій статті з'ясовано особливості формування особистості жінки у соціалістичному суспільстві на прикладі образу Ольги з роману О. Слоньовської «Дівчинка на кулі», розглянуто особливості формування рис сильної особистості, психологічні причини спротиву системі диктатури на рівні сім'ї, соціуму, держави.